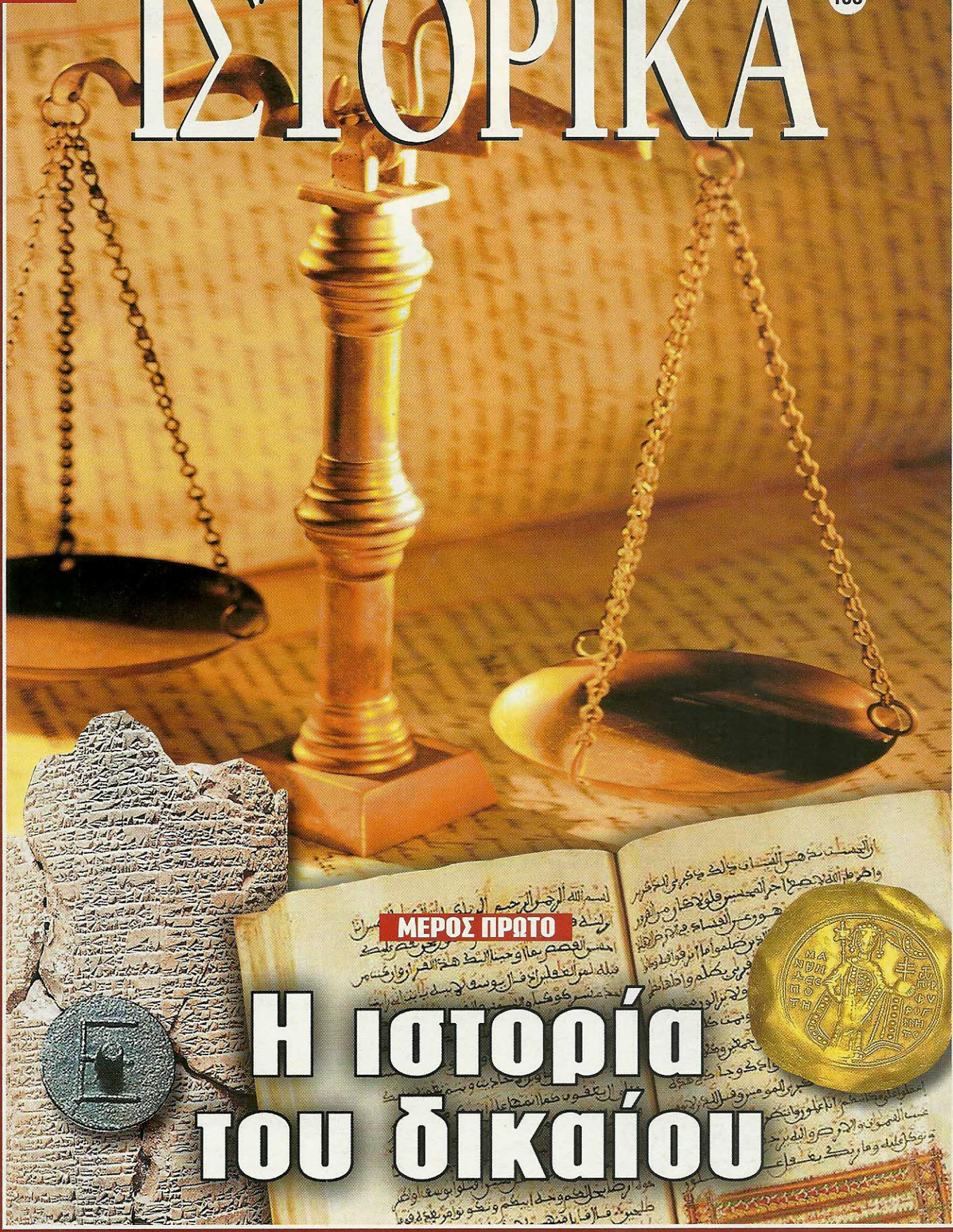

Ε

ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ 2 ΜΑΪΟΥ 2003

ΙΣΤΟΡΙΚΑ

183

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

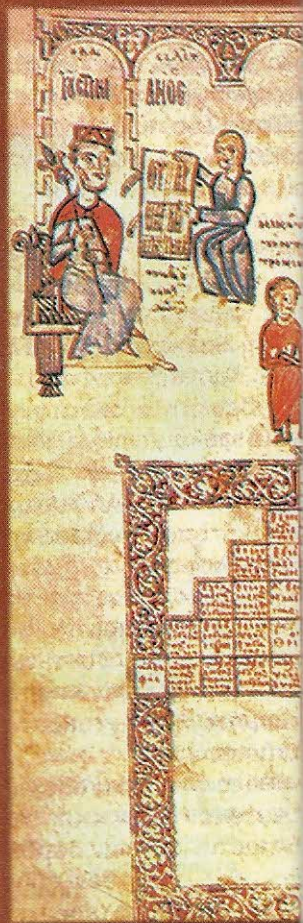
Η ιστορία του δικαίου

 ΤΡΑΠΕΖΑ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

ΜΕ ΤΗΝ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΤΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

1

Π

Του ΣΠΥΡΟΥ Ν. ΤΡΩΙΑΝΟΥ
ομότιμου καθηγητή της Νομικής Σχολής
του Πανεπιστημίου Αθηνών

Ρώμη περίοδος

Στην κορυφή της δικαιοσύνης βρισκόταν (ήδη από την εποχή της ηγεμονίας) ο αυτοκράτορας, ως επικεφαλής όλου του κρατικού μηχανισμού, δίκασε δε αυτοπροσώπως σε δεύτερο ή σε τρίτο βαθμό. Υπήρχε ακόμη η δυνατότητα να αχθεί μία υπόθεση απ' ευθείας σ' αυτόν με ορισμένες διαδικασίες. Είναι γνωστό ότι μία ολόκληρη κατηγορία αυτοκρατορικών διατάξεων αποτελούσαν τα *decreta*, η επίλυση δηλαδή ένδικων διαφορών που είχαν τεθεί υπό την κρίση του ίδιου του ηγεμόνα. Σε γενικότερα θέματα επικουρούσε τον αυτοκράτορα ο *κοιαιστόρ του ιερού παλατιού* (*quaestor sacri palatii*, αντιστοιχός περίπου με σημερινό υπουργό Δικαιοσύνης), ενόσω υφίστατο το αξίωμα αυτό. Από την εγκατάσταση της πρωτεύουσας στην Κωνσταντινούπολη, ανώτατη δικαστική αρχή ήταν εκεί ο *ανθύπατος* (*proconsul*). Λίγο μετά τα μέσα του 4ου αιώνα, ο φορέας αυτού του αξιώματος είχε τον τίτλο του *έπαρχου της πόλεως* (*praefectus urbi*), με δικαιοδοσία που κάλυπτε ό-

1. Ο Θεόφιλος
απενέμει
δικαιοσύνη
για μια χώρα
που εξέφρασε
παράπονα. Συχνά
ο αυτοκράτορας
του Βυζαντίου
απένεμε
αυτοπροσώπως
δικαιοσύνη σε
όλους τους
βαθμούς
(μικρόγραφο από
το «Χρονικό
του Ιωάννη
Σκυλίτζη»)

ΤΑ ΒΥΖΑ

λες τις ιδιωτικές διαφορές. Στη νέα πρωτεύουσα δίκασαν επίσης και οι *πραιτορες* (αρχικά δύο, αργότερα σε κυμαινόμενο κατά περιόδους αριθμό) με ανάλογες αρμοδιότητες, όπως οι ομώνυμοι άρχοντες στη Ρώμη. Δικαστική εξουσία λόγω μεταβίβασης αρμοδιότητας ασκούσε και ο *νυκτέπαρχος* (*praefectus vigilum*), που απορροφήθηκε από τον *πραιτορά των δήμων* -αξίωμα το οποίο ιδρύθηκε το 535 από τον *Ιουστινιανό* με τη Νεαρά 13. Το 539 δημιουργήθηκε κι άλλο αξίωμα, ο *quaesitor*, στον οποίο ανατέθηκαν δικαστικά καθήκοντα ως προς όλους τους ξένους που παρεπιδημούσαν στην πρωτεύουσα (Νεαρά 80). Έτσι λοιπόν, σύμφωνα με την ιουστινιάνεια νομοθεσία, διαχειρίζονταν την ποινική εξουσία ο *έπαρχος*, ο *πραιτορά των δήμων* και ο *quaesitor*.

Εκούσια δικαιοδοσία ασκούσαν κυρίως οι *πραιτορες*, ο *μάγιστρος του κήνσου* και, από το 535, οι *έκδοικοι των πόλεων*.

Εκτός πρωτεύουσας, τα όργανα απονομής της δικαιοσύνης και οι διάφοροι βαθμοί δικαιοδοσίας

2

3

ΝΤΙΝΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

προσδιορίστηκαν με βάση τη διοικητική διάρθρωση του κράτους σε *επαρχίες, διοικήσεις και υπαρχίες*. Σε πρώτο βαθμό δίκαζαν οι διοικητές των επαρχιών και σε δεύτερο οι επικεφαλής των διοικήσεων (*Βικάριοι*) ή ο *ύπαρχος*. Μόνο των βικαρίων οι αποφάσεις προσβάλλονταν στο αυτοκρατορικό δικαστήριο, όχι όμως και του υπάρχου. Στην εκδίκαση ένδικων μέσωσ μπορούσε να αναπληρωθεί ο αυτοκράτορας από τον *επαρχο πραιτορίων της Ανατολής και τον κοιαιστόρα του ιερού παλατιού*.

Δικαστικά καθήκοντα ασκούσαν παράλληλα τόσο σε αστικές όσο και σε ποινικές υποθέσεις και άλλοι κρατικοί αξιωματούχοι, είτε αυτοτελώς είτε ύστερα από εξουσιοδότηση, με βάση ειδικές διατάξεις. Εδώ εντάσσεται και η ειδική δικαιοδοσία που είχαν διάφορα όργανα λόγω της σχέσης ορισμένων προσώπων ή ορισμένων διαφορών με τον κύκλο των αρμοδιοτήτων τους ή λόγω διαφόρων προνομίων. Έτσι, π.χ., απολάμβαναν τα μέλη της

τάξης των συγκλητικών (αργότερα μόνον οι *illustres*) ειδική δικαιοδοσία στο πλαίσιο του *forum dignitatis*. Ιδιαίτερη θέση ανάμεσα στα προνόμια αυτής της μορφής καταλάμβανε το *privilegium fori* κληρικών και μοναχών. Η εκδίκαση των αξιόποινων πράξεων του κοινού δικαίου που τα πρόσωπα αυτά διέπρατταν ανήκε (με εξαίρεση το έγκλημα καθοσιώσεως) στη δικαιοδοσία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων.

Κατά την πρώιμη περίοδο υπήρξε σημαντική η συμβολή και των επισκόπων στην απονομή της δικαιοσύνης. Από τον **Μ. Κωνσταντίνο** καθιερώθηκε ο θεσμός της επισκοπικής δικαιοδοσίας (*audientia episcopalis*), που επέτρεπε την επίλυση –κατά την επικρατούσα άποψη σε διαιτητικό επίπεδο– ιδιωτικών διαφορών από τα επισκοπικά δικαστήρια. Επί Ιουστινιανού διευρύνθηκε η δικαστική εξουσία των επισκόπων. Με τη Νεαρά 86 (έτ. 539) θεσπίστηκε η εποπεία τους επί των πολησιακών δικαστηρίων τόσο σε αστικές όσο και σε ποινικές υ-

- 2. Ο Ιουστινιανός υπαγορεύει Νεαρά του. Μικρογραφία από κώδικα του 10ου αιώνα.
- 3. Η ανάρρηση Βυζαντινού αυτοκράτορα, πηγή εξουσίας και δικαίου

4. Μικρογραφία χρυσόβουλου του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου για παραχώρηση προνομίων στη Μητρόπολη Μονεμβασίας

ποθέσεις που έφθανε μέχρι τη σύμπραξη τους με τον κοσμικό δικαστή, αν η συμπεριφορά του δημιούργουσε αμφιβολία στους διαδίκους ως προς την αμεροληψία του.

Μέση περίοδος

Οι διατάξεις του Ιουστινιανού για την απονομή της δικαιοσύνης και τα αρμόδια γι' αυτήν όργανα επανλήφθηκαν σχεδόν στο σύνολό τους από την κωδικοποίηση που καταρτίστηκε επί **Λέοντιος του Σοφού**, τη γνωστή ως *Βασιλικά*. Παρά όμως την επανάληψη αυτή δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι οι σχετικές διατάξεις εφαρμόζονταν ακόμη στην πράξη.

Πάντως από την *Εισαγωγή*, τη νομοθετική συλλογή που εκδόθηκε επί **Βασιλείου Α'** (μάλλον 885/886), συνάγεται γενικώς η διατήρηση των αρμοδιοτήτων του *επάρχου της πόλεως*, του *κοιαιστορα* και των διοικητών των επαρχιών.

Ειδικότερα, δε, ο τίτλος 11 «*περί τάξεως και κριτηρίων*» περιέχει πολλές πληροφορίες για τα δικαστήρια και τα πρόσωπα που συνδέονταν με αυτά: πρόεδροι (*προκαθεζόμενοι*), σύνεδροι (*συγκαθεζόμενοι*), διάδικοι (*δικαζόμενοι*) και δικηγόροι (*εντολείς*).

Δύο ακρονολόγητες Νεαρές του **Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου** (945-959) αφορούν κυρίως τις δικαστικές δαπάνες. Γίνεται διάκριση ανάμεσα σε θεματικούς δικαστές (στις επαρχίες) –που, σύμφωνα με την πρώτη Νεαρά, δικαιούνταν να απαιτούν τέλη για αμοιβή δική τους και του προσωπικού και των δικαστών της πρωτεύουσας, όπου οι δικαστικές δαπάνες ωφελούσαν μόνο το προσωπικό. Το ύψος των τελών ήταν γενικώς ανάλογο προς την αξία του αντικειμένου της διαφοράς, αλλά δεν υπερέβαινε κάποιο ανώτατο όριο. Με τη δεύτερη Νεαρά απαγορεύθηκε η εισπραξη τελών και στους επαρχιακούς δικαστές.

Για τη δικαστηριακή οργάνωση του 11ου αιώνα πολλά στοιχεία παρέχει η *Εκλογή των Βασιλικών* (μάλλον 1142).

Σύμφωνα με όσα γράφει ο συντάκτης της συλλο-

Την εκδίκαση σοβαρών υποθέσεων ανέβετε ο αυτοκράτορας όχι σπάνια σε ειδικό δικαστήριο, αποτελούμενο από ανώτερους αξιωματούχους

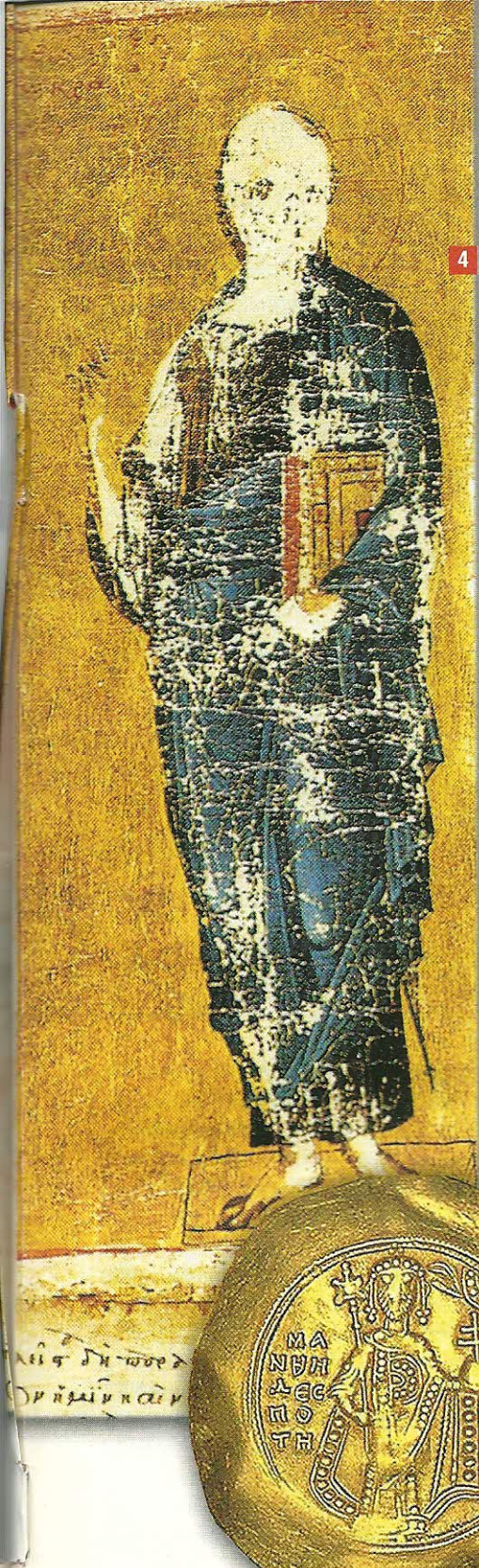
γής αυτής –προφανώς κάποιος δικαστής– σημαντικότερα ήταν κατά σειρά τα δικαστήρια του *μεγάλου δρουγγαρίου της Βίγλας*, του *επάρχου της πόλεως*, του *δικαιοδότη*, του *επί των κρίσεων*, του *πρωτασκηκρίτεως* και του *κοιαιστορα*.

Κατά τη μέση περίοδο κάνουν την εμφάνισή

Το ε' φθ
καίου

τους δύο ανώτατα δικαστήρια με έδρα την Κωνσταντινούπολη: το *δικαστήριο επί του Ιπποδρόμου* και το *δικαστήριο του Βήλου*. Οφείλουν το όνομά τους το μεν πρώτο στο ότι στεγαζόταν στο Σκεπαστό Ιππόδρομο των ανακτόρων, το δε δεύτερο στη χρησιμοποίηση ενός παραπετάσματος (βήλου),

4

ματος για την αναμόρφωση της δικαιοσύνης. Το δικαστήριο του Βήλου πρέπει να συστάθηκε στη διάρκεια του 10ου αιώνα, μάλλον στο δεύτερο μισό του. Τα δύο δικαστήρια λειτουργούσαν παράλληλα και δίκαζαν, σε πολυμελή ή και σε μονομελή σύνθεση, τόσο αστικές όσο και ποινικές υποθέσεις, δεν έχει όμως εξακριβωθεί η μεταξύ τους σχέση. Σε υψηλότερη φαίνεται βαθμίδα ανήκε το δικαστήριο του Βήλου, πάντως δεν προσβάλλονταν ενώπιόν του οι αποφάσεις του δικαστηρίου επί του Ιπποδρόμου. Επειδή μαρτυρείται η ύπαρξη δικαστών που ανήκαν και στα δύο δικαστήρια (*κριταί του Βήλου και επί του Ιπποδρόμου*), διατυπώθηκε η υπόθεση μήπως οι δικαστές του Βήλου ήταν μία υποομάδα των δικαστών επί του Ιπποδρόμου. Ο αριθμός τους (ίσως όμως και ο συνολικός αριθμός των δικαστών των δύο δικαστηρίων) πρέπει να ήταν δώδεκα.

Εκτός από τα πιο πάνω δικαστήρια που είχαν γενική δικαιοδοσία, υπήρχε και ένα πλήθος κρατικών υπαλλήλων που ασκούσαν δικαστικά καθήκοντα είτε ως προς ορισμένες μόνον υποθέσεις είτε ως προς ορισμένα μόνο πρόσωπα. Π.χ. οι φρουροί των ανακτόρων δωσιδικούσαν ενώπιον του *εταιριάρχη* και του *πρωτοβεσιάρχη*, οι ναυτικοί ενώπιον του *παραθαλασσίτη* και όσοι υπηρετούσαν στο πολεμικό ναυτικό ενώπιον του *δρουγγαρίου του στόλου* (ή του *πλωίμου*).

Την εκδίκαση σοβαρών υποθέσεων (π.χ. των εγκλημάτων καθοσιώσεως) ανέθετε ο αυτοκράτορας όχι σπάνια σε ειδικό δικαστήριο αποτελούμενο από ανώτερους κρατικούς αξιωματούχους που συγκροτούσε ειδικά για το σκοπό αυτό.

Αμφισβήτηση επικρατεί ως προς τον ακριβή χαρακτήρα του *σεκρέτου επί των κρίσεων* που ίδρυσε ο **Κωνσταντίνος Θ' Μονομάχος** –ίσως την ίδια περίπου εποχή με το *διδασκαλείον των νόμων* (μάλλον 1047). Βέβαιο είναι ότι επρόκειτο για δε-

Πληγή του συστήματος αποτελούσε η συσσώρευση των εκκρεμών υποθέσεων και η καθυστέρηση στην έκδοση των αποφάσεων

6

είτε για το διαχωρισμό της αίθουσας του δικαστηρίου από παράπλευρους χώρους είτε για την κάλυψη των δικαστών την ώρα της διάσκεψης για την έκδοση της απόφασης. Το δικαστήριο επί του Ιπποδρόμου είναι παλαιότερο και πιθανώς ιδρύθηκε από τον Βασίλειο Α' στο πλαίσιο προγράμ-

μού που αφορούσε ιδιωτικές διαφορές. Κατά μία γνώμη αποτελούσε όργανο με αρμοδιότητες δικαστικογνομοδοπικές για την επίλυση νομικών προβλημάτων σε διαφορές που εκκρεμούσαν στα επαρχιακά δικαστήρια.

Σ' αυτήν αντιπάσεται άλλη άποψη (μάλλον ορ- ▶

5. Η μορφή του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου σε χρυσό νόμισμα. 6. Χρυσό υπέρπυρον του Μανουήλ Α' Κομνηνού

δότερη), σύμφωνα με την οποία ήταν κεντρική υπηρεσία αρμόδια για τη συγκέντρωση των αποφάσεων των επαρχιακών δικαστών στο πρωτότυπο (*σχεδάριον*), ώστε να εξασφαλιστεί το περιεχόμενό τους από φθορά ή από σκόπιμη αλλοίωση. Κατά την ίδια άποψη, όργανο της υπηρεσίας αυτής ήταν ο *δικαιοφύλαξ* με άμεσο προϊστάμενο τον *επί των κρίσεων*.
Υστερη περίοδος

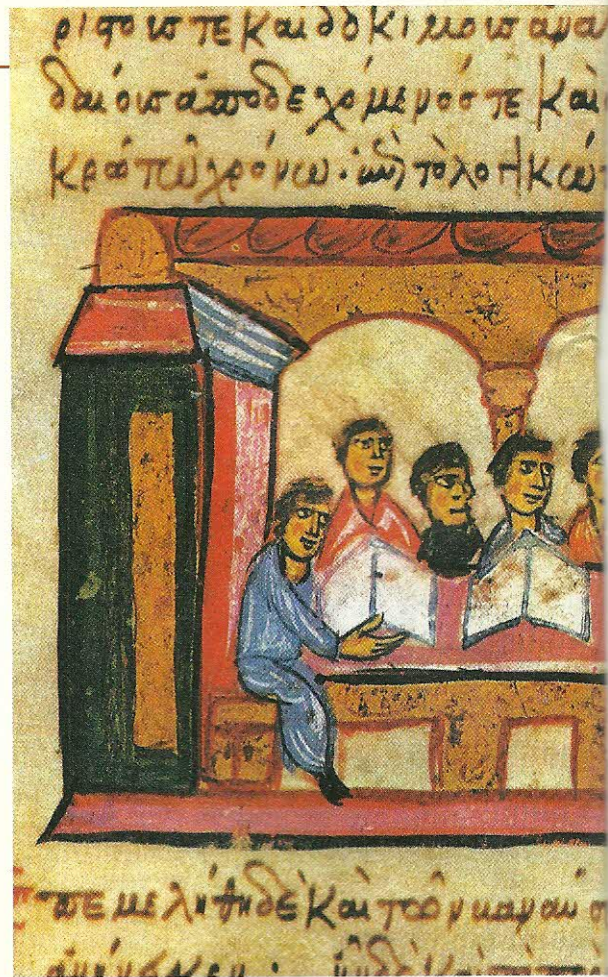
Από Νεαρά που εξέδωσε το 1166 ένας από τους τελευταίους Κομνηνούς, ο **Μανουήλ Α'**, συνάγεται ότι η κορυφή των δικαιοδοτικών οργάνων της αυτοκρατορίας στο δεύτερο μισό του 12ου αιώνα βρίσκονταν τέσσερα δικαστήρια που υπάγονταν απ' ευθείας στον αυτοκράτορα: του *μεγάλου δρουγγαρίου της Βίγλας*, του *προκαθημένου των δημοσιακών δικαστηρίων*, του *πρωτασπκρήτειος* και του *δικαιοδότου*. Από το κείμενο της Νεαράς προκύπτουν οι συνθήκες απόδοσης της δικαιοσύνης. Τα παραπάνω ανώτατα δικαστήρια δεν είχαν πάγια συγκρότηση, έτσι ώστε συχνά ήταν αδύνατη η λειτουργία ενός ή περισσότερων, επειδή οι διορισμένοι σ' αυτά δικαστές είτε συγκεντρώνονταν όλοι σε ένα δικαστήριο είτε δεν βρίσκονταν στη θέση τους, γιατί ασκούσαν τα καθήκοντά τους ευκαιριακά. Ορίστηκε, λοιπόν, ότι οι πρόεδροι των τεσσάρων δικαστηρίων όφειλαν με κοινή απόφασή τους να καταγγέλλουν τους δικαστές ισομερώς και ότι οι τελευ-

Στο νομικό Βίο της ύστερης περιόδου καταγράφεται αυξημένη συμμετοχή του κλήρου, σε σύγκριση με τις προηγούμενες περιόδους

ταίοι αυτοί είχαν υποχρέωση να δικάζουν τρεις φορές την εβδομάδα. Η κατανομή ανά δικαστήριο έπρεπε να περιλάβει και τους δικηγόρους.

Πληγή στην απονομή της δικαιοσύνης αποτελούσε η συσσώρευση των εκκρεμών υποθέσεων και η καθυστέρηση στην έκδοση των αποφάσεων. Για να τελειώνουν κάποτε οι δίκες, επικυρώθηκε παλαιά διάταξη των *Βασιλικών* που προέβλεπε την παράταση των μεν ποινικών υποθέσεων μέσα σε δύο χρόνια, των δεν αστικών σε τρία. Συνεχίζοντας την προσπάθειά του για την ταχύτερη κίνηση των δικαστικών διαδικασιών, καθόρισε ο Μανουήλ με άλλη Νεαρά τις ημέρες αργίας των δικαστηρίων, ώστε να μην παραμένουν αυτά κλειστά υπό το πρόσχημα της ευλάβειας. Διαιρέθηκαν λοιπόν αυτές σε ημέρες ολικής και σε ημέρες μερικής αργίας και ορίστηκε ότι κατά τις τελευταίες όφειλαν οι δικαστές μετά το τέλος της θείας λειτουργίας να εργάζονται κανονικά.

Δεν γνωρίζουμε αν και σε ποια έκταση απέδωσαν

τα νομοθετικά μέτρα του Μανουήλ. Βέβαιο είναι πάντως ότι οι προσπάθειες για αναβάθμιση των δικαστηρίων συνεχίστηκαν και επί των Παλαιολόγων. Με Νεαρά του έτους 1296 θέσπισε ο **Ανδρόνικος Β'** πρόσθετες εγγυήσεις για ένα ανώτατο δικαστήριο που τότε είχε συσταθεί. Το δικαστήριο αυτό, κατά πληροφορία που μας διασώζει φιλολογική πηγή, ήταν 12μελές και απαρτιζόταν από επισκόπους και άλλους κληρικούς και από συγκληπικούς. Φαίνεται όμως ότι δεν είχε μεγάλη διάρκεια ζωής.

Περίπου τρεις δεκαετίες αργότερα απασχόλησε η απονομή της δικαιοσύνης και τον **Ανδρόνικο Γ'**, που το 1329 καθιέρωσε το θεσμό των *καθολικών κριτών των Ρωμαίων*. Από τα τέσσερα μέλη αυτού του δικαστηρίου το ένα ήταν υποχρεωτικώς επισκοπος. Αρχικά δίκαζαν και οι τέσσερις κριτές μαζί, αργότερα όμως εμφανίζεται το δικαστήριο και με μονομελή σύνθεση.

Στην οργάνωση αυτού του θεσμού είναι αφιερωμένα τρία προτάγματα του ίδιου αυτοκράτορα, το πρώτο του 1329, τα άλλα δύο του 1334. Επί **Μανουήλ Β' Παλαιολόγου** εκδόθηκε (μάλλον το 1398) μία «*υποτύπωση*» απευθυνόμενη στους καθολικούς κριτές με ειδικές διατάξεις για την άσκηση των καθηκόντων τους. Στο κείμενο αυτό, που θυμίζει πολύ τη Νεαρά του Μανουήλ Α' του 1166, αλλά λόγω της μορφής του ως προτάγματος έχει λι-

7. Η ίδρυση του «Διδασκαλείου των Νόμων» έγινε με Νεαρά του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου (μικρόγραφο από το «Χρονικό του Ιωάννη Σκυλίτζη»)

τό ύφος, είναι ολοφάνερη η προσπάθεια για τη συστηματική απασχόληση των δικαστών και για τη γρήγορη διεκπεραίωση των υποθέσεων.

Ο θεσμός των *καθολικών κριτών των Ρωμαίων* παρουσίασε ευθύς εξ αρχής στη λειτουργία του προβλήματα. Κατά τη διήγηση του ιστορικού **Νικηφόρου Γρηγορά**, ύστερα από δίκη που έγινε στην Κωνσταντινούπολη το 1337, καταδικάστηκαν τρία από τα τέσσερα μέλη του δικαστηρίου για δωροληψία. Παρά τα μειονεκτήματά του, διατηρήθηκε αυτός ο δικαστικός σχηματισμός μέχρι την Αλωση. Επεκτάθηκε μάλιστα και στις επαρχίες με την εγκατάσταση εκεί τοπικών *καθολικών κριτών*. Αυτών όμως ο τίτλος δεν έφερε την προσθήκη «*των Ρωμαίων*», όπως στην πρωτεύουσα. Ο πιο γνωστός από τους τοπικούς αυτούς καθολικούς κριτές είναι μάλλον ο **Κωνσταντίνος Αρμενόπουλος** που διετέλεσε «*νομοφύλαξ και (κατά πάσαν πιθανότητα: καθολικός) κριτής Θεσσαλονίκης*», ο συντάκτης της *Εξαβίβλου*, του πρώτου νεοελληνικού Αστικού Κώδικα.

Σε σχέση με την εν γένει διαχείριση της ποινικής εξουσίας δεν πρέπει να παρασιωπηθεί ότι τα όρια ανάμεσα στην πολιτειακή και στην εκκλησιαστική δικαιοδοσία ήταν συχνά συγκεχυμένα. Αυτό

οφείλεται σε δύο αιτίες. Πρώτον, ότι η Πολιτεία απείχε μερικές φορές από τη δίωξη εγκλημάτων που παρουσίαζαν διπλό χαρακτήρα, κοσμικό και πνευματικό, προς όφελος της εκκλησιαστικής δικαιοδοσίας. Δεύτερον, ότι η Εκκλησία ερμήνευσε κατά τέτοιο τρόπο το θεσμό του ασύλου, ώστε απέκλειε στα πολιτειακά όργανα κάθε δυνατότητα ανάμιξης σε σχέση με όσους ζητούσαν άσυλο. Η στάση αυτή δεν έμεινε χωρίς αντίδραση από την πλευρά της Πολιτείας, αλλά από τη νομολογία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων των ύστερων χρόνων προκύπτει σαφώς ότι η παραπάνω αντίδραση δεν έφερε ουσιαστικό αποτέλεσμα.

Τέλος, αξ σημειωθεί ότι ο νομικός βίος της ύστερης περιόδου χαρακτηριζόταν, σε σύγκριση με τις προηγούμενες περιόδους, από αυξημένη συμμετοχή του κλήρου. Η έντονη όμως δραστηριότητα των εκκλησιαστικών δικαστηρίων όλων των βαθμών (επισκοπικών, αρχιεπισκοπικών ή μητροπολιτικών και του πατριαρχικού) στον τομέα της επίλυσης αστικών διαφορών δεν περιοριζόταν σε θέματα οικογενειακού δικαίου, που από τον 11ο αιώνα είχαν υπαχθεί στην αποκλειστική δικαιοδοσία της Εκκλησίας, αλλά επεκτεινόταν –σε μεγαλύτερη έκταση απ' όσο θα περίμενε κανένας– και σε διαφορές άλλων κλάδων του ιδιωτικού δικαίου, ακόμη και του εμπορικού, όπως πρόσφατες έρευνες απέδειξαν. ■